

LA FESTA DE L'ASSUMPCIÓ A LA CIUTAT DE JUMILLA*

Manuel Rodríguez Macià
UNED-ELX

RESUMEN: El autor plantea la existencia de conexiones entre la Festa d'Elx y la representación de la Fiesta de la Asunción en la localidad murciana de Jumilla. Estos contactos son fundamentales para el estudio de la persistencia y difusión de las representaciones asuncionistas ilicitanas.

PALABRAS CLAVE: *Misteri d'Elx*, teatro religioso, teatro en Murcia.

ABSTRACT: The author considers the existence of connections between the Festa d'Elx (Festivity of Elx) and the representation of the Fiesta de la Asunción (Festivity of the Assumption of the Virgin) in Jumilla, situated in Murcia. Those contacts are very important for studying the persistence and the diffusion of the Assumption's festivities of Elx.

KEY WORDS: *Misteri d'Elx*, religious theater, theater in Murcia.

En començar aquesta intervenció vull fer una precisió respecte a utilitzar, en parlar de la ciutat, el nom de Jumilla; encara que en català s'ha utilitzat el de Jumella, i aquest també s'ha conservat en escrits antics castellans, he optat pel nom oficial de la ciutat.

Antecedents històrics

Estudiar les manifestacions festives de l'Assumpció de la Mare de Déu ens és necessari per a conèixer la Festa d'Elx. En temps passats es veia el Misteri com una manifestació extraordinària, però fora de la tradició que el feu possible i en aquest sentit considere que es deuria aprofundir en el context festiu en què naixen les tradicions assumpcionistes. No podem oblidar que en moltes tradicions de l'església la festa ha precedit al dogma i açò es manifesta especialment en el Misteri de l'Assumpció. Per la qual cosa es deu incidir en la tradició de la festa de l'Assumpció en la nostra ciutat d'Elx, inserida en la tradició més àmplia de les llegendes i manifestacions assumpcionistes i que són una part del patrimoni de la nostra cultura.

* El present article és una ponència presentada al XI *Colloquium* de la Société Internationale pour l'étude du Théâtre Médiéval (SITM) que es va celebrar a Elx l'agost del 2004. El reproduïm atés el seu interès i per la seua vinculació amb el volum *Estudios sobre teatro medieval*, coordinat per Josep Lluís Sirera i publicat dins la col·lecció *Parnaseo-PUV* l'any 2008: <http://parnaseo.uv.es/Editorial/Parnaseo9/INDEX.htm>

En aquesta comunicació vull exposar la celebració de la festa de l'Assumpció a la ciutat de Jumilla. Considere convenient per a millor conèixer la nostra festa d'Elx estudiar aquestes manifestacions en pobles veïns. Rescatar la memòria del culte assumpcionista que també es donava a la ciutat d'Alacant i en concret en l'església també dedicada a Santa Maria de l'Assumpció en aquesta ciutat. El testimoni de la visita pastoral del bisbe de la diòcesi Joan de Osta l'any 1646 en la que prohibeix els misteris que en aquell temple es representen ens sembla de suma importància.¹ No sabem quins eren els misteris que allí se celebraven, però el ben cert és que es representaven encara que no tenim de moment més testimoni que el de la seua prohibició.

Notícies més concretes podem oferir de la festa de l'Assumpció que se celebra a la ciutat de Jumilla, ciutat que pertany al bisbat de Cartagena —actualment Cartagena-Murcia—, bisbat aquest de Cartagena al que també pertanyia la vila d'Elx fins que l'any 1564 es va crear la diòcesi d'Oriola. No és aquest el cas de fer-ho però cal tenir en compte les relacions estretes que tot al llarg del temps han existit entre la vila d'Elx i la ciutat de Cartagena, seu del bisbat des de l'època medieval, molt especialment en aquella època.

Considere per tota una sèrie de raons que aquesta festa de Jumilla té especial importància per a l'estudi de la Festa d'Elx. En aquesta exposició em limite a donar una sèrie de punts sobre els que crec convenient seguir investigant.

A l'hora d'estudiar la festa de Jumilla el primer que em va despertar la curiositat fou el cert secretisme amb què la gent del poble i també de pobles veïns es manifestava en parlar d'una representació que en temps allí es feia. Es representava deien algunes persones grans «un misterio igual que el de Elche». Aquesta certa reserva en parlar de la representació em recordava el secretisme que durant molt de temps ha hagut a Elx en parlar del Misteri i en concret en l'ocultació de textos referits a la Festa: consuetes, papers de música etc. En ocasions s'ha atribuït aquesta actitud de la gent d'Elx al temor que existia en el poble que la representació de la seua Festa fóra prohibida per l'autoritat eclesiàstica. Tal vegada una raó molt simple, encara que no mancada de sentit suposades les traves de certes autoritats eclesiàstiques a la celebració de la Festa.

A Jumilla la decisió de la prohibició del misteri de l'Assumpció es atribuïda al Cardenal Belluga, personatge no molt volgut entre la població i pel que es veu, per aquest motiu.

Fins ara no he trobat constància escrita d'aquesta prohibició encara que està molt arrelada entre els veïns. Lorenzo Guardiola, en el seu llibre *Jumilla en sus tradiciones*,² fa referència a la prohibició de Belluga de «los juegos de naipes, disfraces etc. Y también de que no se realizara la tramoya de la Asunción de la Virgen, ni se haga el paso de la Asunción para lo cual se cerrará la claraboya que hay hecha para ello en la nave de la Iglesia, so pena de cinco ducados de multa al cura». Certament aquest text de Lorenzo Guardiola escrit entrecomillat no aporta cap font documental. Tal vegada l'estudi dels arxius familiars ens puguen aportar major informació. Tanmateix cal tenir en compte que les prohibicions de les representacions era molt propi de l'esperit de l'època. En el *Primer Sínodo* de la diòcesi d'Oriola, convocat pel bisbe Gregori Antoni Gallo, i celebrat en aquesta ciutat l'any 1569 es prohibia les representacions teatrals en l'interior dels temples sense la deguda autorització: «In sacris constitutis nullas personas sustinenda spectacula in Ecclesiis, sine aprabatione non edenda».³ Com també es prohibia al clergat representar papers en obres de teatre, sota pena de sis dies de presó (ibidem). Prohibicions que es reiteraran en els sínodes posteriors.

El paper del Cardenal Belluga en la supressió del teatre en les terres dels seus dominis i la influència que exercirà per a que el rei prohibira les representacions teatrals en els dominis de la monarquia són

1. Cfr. OSTA, Joan de: *Llibre Visites Pastorals*. Arxiu del Bisbat d'Oriola, 1646.

2. GUARDIOLA TOMÁS, Lorenzo: *Jumilla en sus tradiciones*, Sucesores de Nogués, Murcia, 1971.

3. *Prima Synodus Oriole*, pàg. 62.

ben coneguts: en una representació dirigida al Rei diu textualment: «Esta providencia, Señor, pide que V.M. la ayude con otra importantissima, que humildemente tengo suplicada à V.M. que es el que V.M. se digne desterrar las comedias de sus reinos, como fomentos de tantas ofenssas a Dios».⁴

Sabut es com la influència de Belluga ultrapassava les fronteres de la seua diòcesi, degut al poder polític que ostentava en la Monarquia Borbònica, car tingué un paper decisiu en la batalla d'Almansa a favor de la causa borbònica i fou nomenat pel Rei Felip V Virrei de València i Múrcia. Seria d'interés estudiar les intervencions del Cardenal Belluga en l'antiga Vila d'Elx i en concret els inconvenients que es posaren en aquella època a la celebració del Misteri, almenys en algunes de les seues parts: recordem la prohibició de la *Judiada*, atribuïda al Bisbe Tormo, tot i que tampoc sobre aquesta prohibició no tenim constàcia documental. En el temps en que governà el cardenal Belluga, el Misteri d'Elx ja gaudia de la protecció que li atorgà el rescripte Pontifici de l'any 1632 en el Pontificat del Papa Urbà VIII.

La Processó del 15 d'agost

En l'actualitat l'acte mes significatiu de les festes de l'Assumpció a la ciutat de Jumilla es la processó que se celebra la vespra del dia de la seua festa. La processó té lloc la vesprada del dia 15, a diferència de la d'Elx que es realitza pel matí. La processó ix de l'església Parroquial de Sant Jaume on és venerada la imatge en el mes d'agost. La desfilada processional presidida pel clergat i l'Ajuntament, va acompanyada actualment per les comparses de moros i cristians. Cal fer notar que la participació de les comparses en la processó de la Verge es va instituir a principis dels anys 90 amb motiu de donar-li, segons diuen alguns, major esplendor a la mateixa. De tota manera, la tradició de celebrar moros i cristians en la festa de la Mare de Déu d'agost es molt antiga car sabem que ja se celebraven l'any 1614.

Una particularitat que actualment es dóna a Jumilla, igual que en segles anteriors a Elx, és el fet de que la imatge de la Patrona és venerada en una ermita, i se la trasllada processionalment a la parròquia el primer diumenge d'agost i se la torna també amb la mateixa cerimònia l'últim diumenge d'eixe mes. També a Elx la imatge de la Patrona era venerada en la ermita de Sant Sebastià, d'on seria traslladada a la Parròquia de Santa Maria per a celebrar la Festa i probablement la celebració de l'octava. Cal tenir en compte que les gestions del Consell de l'antiga Vila d'Elx per aconseguir de Roma la celebració de l'octavari i els beneficis espirituals que d'ell es derivarien, és de l'any 1573, mentre que el trasllat de la imatge de la Patrona a la Parròquia de Santa Maria per a ser venerada permanentment es produeix l'any 1648 després que se li atribuirà el deslliurament de la pesta que assolava la vila el mateix que altres pobles veïns. Trasllat que no duraria molt de temps, ja que l'any següent el bisbe de la diòcesi manà que la imatge se la tornara altra vegada a Sant Sebastià, fins que tinguera un lloc digne en Santa Maria.⁵

El trasllat processional que es fa a Jumilla i sobretot tal com es realitzava abans, ens recorda el trasllat que es feia de la imatge de la Verge des de la casa de Na Isabel Caro fins a l'església de Santa Maria per a celebrar la Festa. Recordem aquell text que coneixem gràcies a les investigacions de Joan Castaño i Anna Maria Alvarez, el document fins ara mes antic que posseïem de la Festa, i en el que se'ns narra com la imatge de la Verge dipositada en la seua casa era traslladada la vespra del dia

4. COTARELO Y MORI, Emilio: *Bibliografía de las controversias sobre la licitud del teatro en España*, Universidad de Granada, Granada 1997, pàg. 86.

5. *Llibres Visites Pastorals*.

de la Festa a l'hora de les completes amb solemne processó a l'església de Santa Maria «hon se li fa grandíssima festa i solemnitat en el seu dia beneit».⁶

Hem de tenir en compte que el ritual romà, pel que el Papa Sergi I institueix la celebració de la Festa de l'Assumpció en el patriarcat occidental, mana que a l'hora de les completes es faça una processó que partia de Sant Joan Laterà i finalitzava en el Vaticà on el Papa celebrava la missa. Potser aquest trasllat processional fóra la continuïtat del ritual romà i ens planteja l'origen de la tradició de la «roà».

La imatge de la Verge de l'Assumpció que es venera a Jumilla està en posició jaient, així es la venera tot l'any. Es tracta d'una iconografia molt coneguda, en molts pobles de l'antiga Corona d'Aragó i de la que posseïm exemples: en llocs propers a Elx, como ara Novelda o Dolores, encara es conserven aquestes imatges i sabem que existien capelles ricament decorades on estava la imatge de la Mare de Déu dormida, com en Santa Maria d'Alacant o en l'església de Sant Martí de Callosa de Segura. Posició que a Elx té la imatge en l'acte de la vespra i part del dia de la Festa així com en el de l'octava.

La imatge actual de Jumilla és obra del escultor Pinazo que feu una reproducció de l'anterior (que desaparegué l'any 1936) i és d'unes dimensions un poc menors que la imatge titular d'Elx, obra de l'escultor Capuz. Les dimensions de la imatge de Jumilla serien probablement les que tenia l'antiga imatge d'Elx, també desapareguda en l'incendi de l'església el febrer del 1936. La imatge de Jumilla té els braços articulats, és una imatge de vestir, per tant no es tota de cos sencer, com era la imatge antiga d'Elx. De fet la posició de les mans ens recorda algunes fotografies de la imatge d'Elx en l'acte de la processó.

Les primeres notícies de la celebració de la festa de la Mare de Déu a Jumilla són de l'any 1598, amb actes religiosos i festes populars que eren sufragades pel Consell de la Vila.⁷ Precisament aquells anys finals del segle XVI és quan adquirirà la festa d'Elx major esplendor.

La representació

De la representació de l'Assumpció que es feia a la Parròquia de Sant Jaume de Jumilla, a més de les escasses notícies transmises per la tradició popular, no tenim moltes més notícies, tampoc no del text que es representava. En el llibre precitat de Lorenzo Guardiola en parlar-nos de la solemnitat amb què se celebrava aquesta festa de l'Assumpció ens diu «que se realizaban autos religiosos». Mereix un estudi detingut les actes de les sessions municipals ja que en vàries d'elles es fa referència tant a la festa de l'Assumpció com a les rogatives en les que s'invocava la Mare de Déu de l'Assumpció. En una d'aquestes actes, la corresponent a la sessió del Consell del 22 de juny de 1684 es diu textualment:

Mil seiscientos cincuenta y nueve reales, que pago a los señores D. Fernando Lozano y Avellán y a D. Benito de la Torre y Avarca, regidores por los mismo que de Orden deste Concejo, como Patrón quees de Nuestra Señora de la Assumpción, gastaron en celebrar su fiesta el año pasado de seiscientos ochenta y tres por defect de Mayordomos, el cual gasto hicieron en la Celebración del misterio de Nuestra Señora, regalo que se hizo a las personas que lo Representaron, Tablado, Procesión , polbora y otros muchos gastos que se ofrecieron en dicha fiesta.

6. *Festa d'Elx*, 1987.

7. GUARDIOLA, op. cit., pàg 140.

Notícies aquestes que encara que escasses són el suficientment provatòries de la representació que es feia del misteri de l'Assumpció.

Un dels aspectes que considere d'interès en l'estudi de la representació de Jumilla és la referent a la tramoia, ja que degut a les característiques del temple ens pot ajudar a conèixer millor la representació de la Festa en l'anterior església de Santa Maria d'Elx. Al principi d'aquesta comunicació en parlar de la prohibició de la representació atribuïda al cardenal Belluga citava el text de Lorenzo Guardiola en el que s'ordena tancar la claraboia que existia en l'església i que servia per a realitzar la representació. Doncs bé, en la Parròquia de Sant Jaume, existeix la claraboia a què fem referència situada al final de la nau de l'església i que simularia la porta del cel.

Pomares Perlasia en la seua obra *La Festa o Misterio de Elche* es planteja com estaria montada la tramoia aèria en l'anterior església tardogòtica de Santa Maria,⁸ l'estudi de la tramoia aèria de Jumilla ens pot ajudar a conèixer com seria la d'Elx. Fet i fet, damunt dels laterals del creuer de l'església de Jumilla es troben encara restes del torn d'aquella tramoia. També algunes persones grans de Jumilla m'han comentat que ells havien vist el que podria ser part del cadafal que s'utilitzava en la representació, encara que sobre aquest punt no existeix cap peça que ho pugua testificar.

No podem oblidar que en l'església de Sant Jaume de Jumilla treballà, en la seua l'edificació, l'arquitecte basc Julian Alamíquez, de qui sabem que l'any 1557 estava en Jumilla i per aquells anys també treballà en la anterior parròquia de Santa Maria d'Elx, el mateix que en la de Sant Martí de Callosa del Segura. Sabem que en l'església de Jumilla dirigí les obres del pòrtic, el creuer, la sagristia vella... Probablement intervingué també en la porta del cel.

La Confraria

Altres dels elements que ens poden interessar de la festa de Jumilla és l'existència d'una confraria que s'encarregava de l'organització de la festa, igual que ocorria a Elx, i que desaparegué probablement a començaments del segle XIX. A Elx la confraria ja existia l'any 1530, car la petició demanant ajut al Consell la feu en Lluís Perpinyà en nom de la Confraria. A Jumilla l'existència de la confraria es troba datada almenys des de l'any 1613. També, com ocorria a Elx, tenia problemes econòmics, per la qual cosa era normal sol·licitar l'ajut del Consell Municipal. L'any 1672 el Consell Municipal decidí de fer unes reformes en l'organització de la confraria atés que ningú no volia ocupar el càrrec de majordom. Per contra del que ocorregué a Elx, la confraria continuà existint i hui en dca és el organisme que s'encarrega de l'organització de les festes, encara que rep l'ajut de l'Ajuntament. L'alcalde és el president de la confraria.

Per últim considere que altre punt d'interès es el de la institució de les cambreres de la Mare de Déu, que a Elx ha sigut tradicional que estiguera en mans de les famílies de l'antiga noblesa local i a Jumilla l'ostenta la Baronia del Solar d'Espinosa.

8. POMARES PERLASIA, José: *La «Festa» o Misterio de Elche*, Barcelona, 1957. Hi ha reedició actual de l'obra completa: Elx, Patronat del Misteri d'Elx, 2004-2006.